

Nove knjige

SUN ZI: »UMIJEĆE RATOVANJA«, »Delo«, »Globus«, Zagreb, 1982.

Piše: Danilo Pešić

Nije preterano reći da dobar deo istorije čovečanstva ispunjavaju stranice o ratovima. Razumljivo je koliko se danas pažnje posvećuje istraživanju problema rata. Razlozi su jednostavni: rat danas nije pretnja samo nekoj etničkoj grupi, narodu, klasi, rasi, vojno-političkoj koaliciji i slično, rat postaje pretnja biofizičkoj egzistenciji ljudskog roda. Švajcarski naučnik Žan Zak Bebel tvrdi da je za pet i po hiljada svoje istorije čovečanstvo vodilo oko 14.500 ratova, u kojima je poginulo preko 3,6 milijarde ljudi, nešto manje nego što na našoj planeti danas ima stanovnika. Materijalna šteta je neprocenljiva. Svi dosadašnji ratovi koje je čovečanstvo vodilo nisu imali ni približno tragične posledice kakve bi izazvao novi svetski rat s upotrebom sredstava za masovno uništavanje, koja su razvijena gotovo do savršenstva.

Uzmimo u obzir navedene činjenice i vratimo se štivu koje je pred nama, knjizi Sun Zia UMIJEĆE RATOVANJA, radu nezaobilaznom za svakog ko se temeljno bavi problematikom rata, strategije i taktike. Iako je tekst nastao negde u četvrtom veku pre nove ere, iz pera vrsnog praktičara vojne veštine, njegova vrednost nije umanjena s obzirom na vremensku distancu od njegovog nastanka do danas. Zašto je to tako, saznajemo iz prilično konciznog, ali temeljnog predgovora jugoslovenskom izdanju iz pera Lea Matasa: »... Najveća vrijednost ovog teksta svakako je u tome što nije ograničen tadašnjim stanjem ratne tehnike. Autor svakako misli na postojeće stanje naoružanja, sredstava transporta, komunikacije i prijenosa naredbi i direktiva, kao i na sve ostale tehničke mogućnosti koje su postojale u vrijeme kada se on teoretski i praktično bavio vođenjem vojske. Međutim, on se izdiže iznad pojedinosti i u svakom aspektu svoje teme, kao i u svakom sredstvu i instrumentu, vidi ono što je trajno, ono što je bitno. Zato promjene koje su se događale tokom vremena nisu oduzele smisla i vrijednost njegovim zaključcima« (str. 7).

Sigurno je da je došlo do promena u vođenju načina rata, što ne umanjuje značaj i dubinu Sun Ziove misli. Značajna je novost prerastanje gerilskog rata u teritorijalni u času kad delovanje tih jedinica, veoma različitih, od redovne vojske postaje samostalni vojni faktor, a ne više pomoćna akcija ili diverzija u neprijateljskoj pozadini. Kolika je važnost te inovacije može se proceniti po posledicama do kojih je ona dovela u daljem razrađivanju iskustava teritorijalnog rata u nas u drugoj polovini drugog svetskog rata. Neizostavno se mora reći da je naša današnja realnost oslonac na dva oružana faktora: redovne oružane snage i teritorijalnu odbranu, što je najbolja potvrda temeljne inovacije gerile u nas u vreme drugog svetskog rata. Naravno da ta novost i njeno stvaranje, u kojoj se nalaze temelji naše narodne odbrane, nisu tehnička promena već... »To je nešto novo što izrasta iz društvenih promjena, dakle iz mijenjanja one nepromjenjive strukture društva na kojoj se osniva podjela na vojne i civilne organizacije« (str. 11).

Ovi Sun Ziovi (Sun Zi, trad. Sun Cu, odn. Sun Cu Vu) eseji, pisani pretežno u aforizmima, spadaju u najstarije sačuvane spise uopšte i najstarije knjige o ratnoj veštini.

Ovo delo prvi je put prikazano zapadnom svetu 1772. godine u Parizu, kada je jezuit J.J.M. Amiot, misionar u Pekingu, objavio svoje tumačenje »Umijeća ratovanja«, što je prilično kasno s obzirom na vreme nastanka dela (zanimljivo je da se jezuitski misionar bavio, između ostalog, i ovakvom tematikom i zadacima – prim. D. P.).

Prevodilac na engleski, general Samuel B. Griffith, autor je sistematičnog uvoda koji ima čak šest delova. Prvi deo, s naslovom »Autor«, daje nam precizniji podatak o vremenu nastanka ovog dela, što je izuzetno značajno jer je veliki broj starih kineskih istoričara vodio žustru prepirku o tome u koje vreme je nastao ovaj rad, pa se išlo čak dotle da je dovođeno u pitanje i samo postojanje autora Sun Zia. Temeljito analizom, sučeljavajući argumente i jednih i drugih, te analizom filozofskog koncepta, uzimajući u obzir postojanje određene vrste vojnih formacija i vrlo pokretne, dobro obučene jurišne i elitne jedinice, koje nose oklope, nastanak dela smešta se u razdoblje kineske dinastije Zhou, u periodu poznatom pod nazivom Zaraćene države (475-221 god. p. n. e.) – preciznije, u vremenskom rasponu od 400. do 320. godine pre naše ere. (Vidi o tome od 27. do 47. i 247. i 248. stranicu.) Time se otklanja nepreciznost u većini dosadašnjih radova gde se govori o Sun Ziu (na primer, u Vojnoj enciklopediji, tom 9, Beograd, 1967, na 316. stranici piše: SUN CU VU (Sun-Tzu-Wu), kineski vojskovođa i vojni pisac. Živeo je po predanju u VI do V v.)

Prešao bih odmah na šesto poglavlje uvoda, »Sun Zi i Mao Zedung«, ne zbog toga što ostala poglavlja – »Tekst«, »Zaraćene države«, »Rat u doba Sun Zia« i »Sun Zi o ratu« – nisu zanimljiva, već s obzirom na ograničenost ovog rada. Koliki je uticaj stari kineski klasik učinio na Maoa, najbolje možemo sagledati iz njegovih radova o vojnoj strategiji i taktici, a posebno u delima »O partizanskom ratovanju«, »O dugotrajnom ratu«, »Problemi strategije u kineskom revolucionarnom ratu« (vidi više o tome na 78. str. i dalje).

Primena određenih načela partizanskog ratovanja koje je postavio Mao, bila je rezultat razumevanja postojeće situacije i analize vlastitih grešaka u vođenju rata. Odustajanje od postupanja po direktivama dobijenim od Centralnog komiteta, prema kojima je snagama Crvene armije trebalo koncentrisati napad na gradove, te je upuštanje u velike borbe bilo neophodno, s obzirom na gotovo katastrofalne posledice za Crvenu armiju primenom ovih direktiva. U petom pohodu Generalisimusa (Čang Kaj Šeka) protiv Crvene armije, započetog krajem 1933. godine, zapovedništvo Crvene armije shvatilo je kakve posledice može imati nedostatak inicijative i potcenjivanje neprijatelja. To je bilo prvi put da crvenoarmejci nisu imali potpunu sliku o sopstvenoj i o snazi neprijatelja, i svaka je bitka za njih predstavljala opasnost.

Verovatno imajući to na umu, Mao je kasnije pisao: »Ne smijemo potcenjivati ono što je u svojoj knjizi rekao Sun Wu Zi, veliki poznavalac vojnog umijeća u staroj Kini: »Budeš li poznavao svog neprijatelja i poznavao samoga sebe, moći ćeš bez nevolje voditi stotinu bitaka« (u knjizi 85. stranica, uporedi sa Mao Zedung, **Izabrana dela**, I, op. cit. str. 166; odnosno Mao Zedung, **Govori i članici**, op. cit, strana 262).

Strategijsko-taktički principi upotrebljeni s puno uspeha u borbi protiv Japanaca ovako su formulisani:

- 1) Kad neprijatelj napreduje, mi se povlačimo!
- 2) Kad se neprijatelj zaustavi, mi ga uznemiravamo!
- 3) Kad neprijatelj nastoji izbeći bitku, mi napadamo!
- 4) Kad se neprijatelj povlači, mi ga progonimo! (str. 86)

Prebrodivši krizu, revolucionarne snage ponovo su počele da jačaju, uprkos pritisku koji su na njih vršile kumintanške snage, a tome je mogo doprinela primena **partizanskog načina ratovanja** (vidi više o tome: Vojna enciklopedija, tom 6, Beograd, 1967, str. 673. i dalje).

Zahvaljujući premoćnijoj obaveštajnoj službi, čijem zapovednik je i Helua, Zi pridavao važnost, te optimalnim korišćenjem poznavanja terena, izvanrednom pokretljivošću, veštini obmanjivanja neprijatelja i ostalim principima ratovanja, uz primenu određenih postavki starog kineskog filozofa, naravno, u uslovima modernije tehničke opremljenosti i novih saznanja, Crvena armija je

postigla velike uspehe, što još jednom potvrđuje i vrednost Sun Ziove misli.

Prevod dela počinje biografijom Sun Zia koji postaje zapovednik vojske kralja Helua, u državi Vu, pokazavši se vrsnim vojskovođom, izvevši pokret jedinica koje su sačinjavale žene. Prvo poglavlje »Procjena situacije« već nas prvom rečenicom uvodi u bit njegovog mišljenja: »1. Rat je od životne važnosti za državu; to je područje u kome se rješava biti ili ne biti; to je staza koja vodi u sigurnost ili propast? Stoga je nužno dobro ga proučiti« (str. 100).

Ova rečenica je izuzetno značajna, njome je prvi put u istoriji eksplicitno rečeno da oružani sukob nije prolazna zabluda nego svesni čin koji se ponavlja, i stoga se može racionalno analizirati. U daljem tekstu se naglašava da ratnom veštinom vlada pet stalnih faktora: moralni zakon (pod tim se podrazumeva jednodušnost naroda i vladara, vreme (doba dana i godine, te atmosferske pojave), zemljište (karakter zemljišta i prostor), zapovedništvo (vrline koje obavezno mora imati starešina), doktrina (organizacija i formacija vojske, snabdevanje). »Vođenje rata« je izuzetno zanimljivo poglavlje u kojem se razmatranjem načina vođenja rata, ističe preimućstvo manevarskog rata nad vojnom opsadom i potreba da se vojska snabdeva na račun neprijatelja. Sun Zi veoma mudro zaključuje o negativnim posledicama koje po bogatstvo naroda izaziva vođenje rata. »A tamo gdje se kreće vojska, rastu cijene; kada se cijene dižu, iscrpljuje se bogatstvo naroda. Kad se bogatstvo iscrpi, na seljake se svaljuju veliki nameti« (str. 112).

»Ofenzivna strategija« naziv je trećeg poglavlja u kojem se postavlja osnovni uslov pobe, sprečavanje neprijateljskih namera i sjedinjavanja njegovih snaga. Sem ovoga, navode se načini kako vladar može unesrećiti vojsku, ako se meša u njene operacije.

»Raspored snaga«, četvrto poglavlje, razmatranje je uticaja procene situacije na odluku da li će se preduzeti napad ili odbrana. Savet vladaru o napadu i odbrani bi glasio: »Branimo se kad nam snage nisu dovoljne, napadajmo kad su nam više nego dovoljne!« (str. 125).

Peto poglavlje, »O snazi«, predstavlja preporuku za koncentraciju snaga, odlučnost, brzinu i silinu udara.

Preimućstva kao što su dovrtljivost i tajnost, ekonomija snaga, otkrivanje neprijateljskih slabosti i prilagodavanje borbe konkretnim okolnostima, teme su šestog poglavlja. Šta je zapravo manevar? Sun Zi kaže: »Najteže umijeće je umijeće manevariranja« (str. 144). »Pobijedit ćemo ako ovladamo umijećem izravnog i neizravnog pristupa. To je manevarsko umijeće« (str. 149).

Manevar je zapravo način kojim se postiže najkorisnija upotreba snaga i sredstava. Vrlo često u istoriji ratova uočavamo primere pobe strane koja je vešto sprovela smišljeni manevar svojih trupa. Na primer, strategijski manevar prebacivanja snaga s jednog ratišta na drugo; da bi sprečili spajanje Hanibalove vojske (u južnoj Italiji) i Hazdrubalove, koja je iz Španije stigla u severnu Italiju, Rimljani su prikupili u srednjoj Italiji tri vojske (iz južne i severne Italije i Rima) i tako sjedinjeni potukli Hazdrubala 207. na Maturu.

U novijoj istoriji, na balkanskom ratištu, srpska vojska je u početku rata iz strategijskog dočeka izvela defanzivni manevar i uspešno ga završila obuhvatom u Cerskoj bici.

U ovom poglavlju Sun Zi ističe značaj obmanjivanja, organizacije pokreta i veze, izbora posebnog vremena i mesta za sukob s neprijateljem.

U »Devet promjenjivih činilaca« Sun Zi ukazuje na potrebu prilagodavanja vlastitih namera stvarnoj situaciji i osobinama koje mora imati dobar general, od koga mnogome zavisi ishod operacije. Dajući uputstva za marševanje i logorovanje, u devetom poglavlju ističe uticaj zemljišta, zaseda i obaveštajne službe. Docniji istorijski događaji potvrđuju važnost organizacije marševa. Vojska Aleksandra Makedonskog odlikovala se solidnom organizacijom marša, strogom marševskom disciplinom i dobrom izvežbanošću, pa je mogla preduzimati pohode duge nekoliko hiljada kilometara.

Zemljište je izuzetno značajan faktor vođenja ratova, stoga, mu se mora posvetiti nemala pažnja. Tako Sun Zi u dva poglavlja (desetom i jedanaestom) razmatra razne vrste zemljišta i njihov uticaj na borbena dejstva.

Upotreba požara u napadnim dejstvima tema je dvanaestog poglavlja. Autor analizira pet načina

napada neprijatelja vatrom. U ovom odeljku postoji i uputstvo o tome kada se i u čijem interesu boriti. »Ne poduzimaj ništa što nije u interesu države. Ne upotrebljavaj vojsku ako nećeš uspeti. Ne bori se ako nisi ugrožen« (str. 189). Ovo poslednje se može komentarisati tako da je još u svoje vreme Sun Zi shvatio da se ratu pribegava kao poslednjem sredstvu.

U poslednjem, trinaestom poglavlju, Sun Zi se bavi opisom organizacije, finansiranjem i upotrebom tajnih agenata. Govoreći o tome, on tvrdi da će prosveteći vladari i mudar general postići rezultate koji ih izdižu iznad prosečno sposobnih ljudi, ako budu znali predviđati razvoj događaja. Uverava da se to ne može postići po nekom svetom duhu, zahvaljujući nadzemaljskim bićima, niti na osnovu iskustva iz prošlosti, nego samo uz pomoć ljudi koji znaju prilike kod neprijatelja.

U dodatku ove knjige nalazi se napomena o Vu Kiju, čije se ime često spominje i vezuje za Sun Zia, te šest glava o ratnoj veštini ovog vojskovođe.

Vredan pažnje je i dodatak – Sun Ziov uticaj na japansku vojnu misao, s obzirom na to da su Japanci prvi došli u kontakt sa kineskom kulturom. Tvrdi se da je odnos sa Kinom bio dobro uspostavljen u toku prvog veka naše ere. Postoje podaci o poseti nekoliko izaslanika iz Japana kineskom potkralju u Koreji u godinama između 238. i 247. a delegacije, čija je svrha bila učenje od Kineza, slate su između 421. i 479. godine. Od tada pa naovamo Sun Ziovi spisi bili su predmet proučavanja brojnih japanskih mislilaca, ratnika, zaverenika, šogua.

U novije vreme Japanci su, priredivši potpuno strategijsko iznehađenje, izvršili čuveni napad na Perle Harbur. Naravno, ovo je bila taktička i veoma skupa pobeda, jer je formirala jasnu volju SAD da pobedi Japan. Ovaj primer pokazuje da Japanci nisu onako temeljno promislili operaciju kako bi to morali imajući u vidu Sun Ziove propise o izuzetnoj važnosti morala u ratu.

Malajska operacija, u koju su Japanci krenuli sa 125.000 vojnika, suprotan je primer. Predstavlja odličnu efikasnost korišćenja načela Sun Zia. I tu su Japanci postigli početno iznenađenje i izbacili Britance iz ravnoteže. Brzo vodene operacije, karakterističan brzi pokret po krilima i okruženje. Koliko je ova taktika bila efikasna svedoče i podaci da su Britanci u Malaji izgubili oko 130.000 ljudi, a Japanci oko 10.000 (vidi više u delu **Drugi svetski rat**, II knjiga, izdanje VII, Beograd, 1961).

Dodatak o Sun Ziu daje prilično dobar pregled prevoda njegovog dela u Evropi, dok dodatak IV donosi kratke biografije onih koji su tumačili tekstove Sun Zia. Na kraju knjige je bibliografija radova na engleskom i kineskom jeziku i prilog bibliografiji uz jugoslovensko izdanje.

Reč je o knjizi vrednoj pažnje, što je razumljivo, jer je njeno pojavljivanje u našoj čitalačkoj javnosti rezultat kvalitetne izdavačke politike zagrebačkog »Globusa«. Za očekivati je da će u okviru ove izdavačke kuće biti još dela slične tematike.

Napomene:

¹) STRATEGIJA (iz grč. **στρατηγία**, vodenje vojske od **στρατός**, vojska i **λύω**, vodim) vodiča grana. ratne veštine koja obuhvata teoriju i praksu pripreme i upotrebe celokupnih oružanih snaga, kao i njihovih najbližih samostalnih delova (glavnih snaga i snaga na zasebnim vojstima ili ratistima) radi postizanja ratnog cilja oružanom borbom. U pripremi za rat i vodenju rata, strategija je osnovno sredstvo politike za postizanje ratnog cilja, a ekonomika predstavlja materijalnu osnovu za oružane snage i rat u celini. ... (Vidi o tome: Vojna enciklopedija, tom 9, Beograd, 1967, str. 241. i dalje.)

²) TAKTIKA (od grč. **τακτική**, postavim, postrojim – veština postrojavanja borbenog poretka), grana ratne veštine – teorija i praksa pripremanja i izvođenja borbenih dejstava i radnji povezanih sa njima, koje se odnose na pokret, odmaranje i obezbeđenje (borbeno i pozadinsko). ... (Vidi o tome: Vojna enciklopedija, tom 9, Beograd, 1967, str. 680. i dalje.)

STEVAN NIKŠIĆ: »Oslobođenje štampe«, Mladost, Beograd, 1982.

Piše: Miroljub Radojković

Svoj ogled o istorijskim i savremenim aspektima borbe za slobodu informisanja u društvu Stevan Nikšić je podelio u pet poglavlja. Nakon čitanja, prikazivač je sklon da o njemu govori kao o

delu sa dva centralna uporišta. Jedno je istorijski osvrt i načelna rasprava o mogućnostima ostvarenja slobode informisanja u različitim političkim sistemima i u različitim istorijskim okolnostima. Druga polovina (čak polovina teksta) sadrži se u petoj glavi knjige i vrlo iscrpno tretira pitanje slobode štampe u Jugoslaviji. Ovako postavljena prikazivačeva vizija pokazuje da su oba dela knjige u organskoj vezi, čak više nego što se to doživljava njenim čitanjem. Jer, između prva četiri poglavlja takva veza u tekstu nije uspostavljena, prelazi između poglavlja su nagli i bez mnogo opravdanja.

U prvoj glavi (**Protivrečnosti starog sveta: sudbina jedne ideje**) Nikšić sasvim dobro uočava društvene i klasne pretpostavke za porođaj štampe. U toj meri, on osvetljava pomenuti istorijski proces sociološki potpunije nego mnogi drugi radovi u kojima se o istoriji štampe govori prvenstveno kao o istorijatu i razmahu jedne nove tehnologije opštenja. Uporedo s tom analizom, na istim društvenim i klasnim temeljima, prikazuje genezu i prvobitnu argumentaciju o potrebi da novi medij u društvu uživa slobodu i da pripadnicima društva pomogne u realizaciji novostecenih, liberalno buržoaskih sloboda. Na ovim stranicama Nikšić pokazuje respekt prema naučnoj literaturi, pokazuje da ima uvid u veliki broj teorijskih radova i korektnost u komentaru njihovih postulata.

U odeljku koji je posvećen korenima jugoslovenske štampe, tekst nužno sa-postoji, ili protiv-postoji sa nekolikom drugih knjiga koje su takođe opisivale taj proces. U tom smislu, neizbežna je impresija o ponavljanju grada, mada je neki aspekt ovde obrađen bolje, a poneki gore nego u drugim radovima. Tvrditi da je dat doprinos istoriji publicistike u jugoslovenskom prostoru bilo bi isuviše, odbaciti svaki doprinos, nedovoljno. U svakom slučaju, ovaj aspekt prikazanog teksta ostaje radi recenzije pred istoričarima štampe u Jugoslaviji. No, ovom prilikom moramo samo izneti slaganje sa načinom na koji je osvetljena dijalektička povezanost razvoja štampe i odlika političkog života, između kojih autor ne uspostavlja kruti kauzalitet, niti razvoj štampe tretira kao mehaničku posledicu uvođenja i rada novih političkih institucija (posebno dobro na str. 51).

Odmah zatim, u sledećem odeljku, po rečenom maniru naglih skokova, Nikšić tretira univerzalnu skicu modernih društava teozom (naslovom odeljka): komunikaciono izobilje – društvo neslobode. U njemu, sa svim dobrim stranama osobine da se oslanja na naučne radove, koju smo ranije istakli, izriče diskutabilnu novinu. Po njemu, ideje nove levice o masovnom društvu i manipulaciji, doživele su »nedvosmisleno potvrdu« u mnogim istraživanjima (str. 57). Međutim, koliko je prikazivač poznato, ti koncepti su bili najranjiviji upravo zbog nedostatka empirijskih, istraživačkih dokaza (vidi: Mek Kvejl, »Uvod u sociologiju masovnih komunikacija«). U tom uverenju prikazivač ostaje i dalje, budući da Nikšić nije citirao nijedno drugačije istraživanje.

U prvom delu knjige, koji je po oceni prikazivača i najbolji, autor bi trebalo da otkloni još neke nepreciznosti. Već tada je u raspravu uveo sintagme »stari svet« i »novi svet«, bez ikakvog određenja njihove klasne, ekonomske, istorijske sadržine i distinkcije. Takođe, neke protagoniste borbe za slobodu štampe pre, tokom i nakon francuske buržoaske revolucije (Ru, Leklerk, Babef) bez ikakve ograde označio je »komunistička«. Ako je verovati naučnom izvoru (»Mala politička enciklopedija«, 1966, str. 523), taj se termin javlja tek od sredine XIX veka, u najnim revolucionarnim društvima u Parizu između 1834. i 1840. godine. Dakle, bez mešanja u slobodu autorovog stila izražavanja, zalažemo se samo za neophodnu argumentaciju izbora termina.

Druga glava (**Socijalizam i sloboda štampe**) spada u red onih ogleđa koji pomenutom odnosu ne prilaze apologetski. I u ovom aspektu tekst ima neke prethodnike u našoj literaturi, pa bi se njegova vrednost mogla meriti tek u poređenju s njima (vidi: Zdravko Leković, »Sloboda informacija u samoupravljanju«). Međutim, opšti je utisak da je autor sa pravom merom upućenosti izložio: panoramu teorijskih i političkih stavova koji su bili i klice različitih praksi (Lenjin, Trocki, R. Luksemburg, Gramši), i panoramu različitih domaćaja praksi (SSSR, Poljska, Kina). Ono što se i Nikšiću i drugim autorima ove teme gotovo redovno može zameriti je činjenica da su socijalisti-upotisti i ovom prilikom izostavljeni, iako se u njihovim radovima, takođe, nalaze značajne

ideološke reminiscencije o relaciji štampe i društva, štampe i države, štampe i klase.

Treća glava (**Informacije za »treći svet«**) doima se u celini prvo delo, a i čitave glave, kao digresija. Zbog obima (šest stranica), sadržaja na nivou uzgrednog pasaža i nekih nepreciznosti (nije doneta Rezolucija o informisanju u Kolombu), ostaje potpuno nejasno zašto je uopšte uvršćena u knjigu »Oslobođenje štampe«. Ovim ne želimo da kažemo da o međunarodnom aspektu borbe za slobodu informisanja ne treba govoriti, već samo da o tome ne vredi govoriti na takav način i sa takvom pretenzijom.

Četvrta glava (**Štampa i politički sistem**) je kulminacija analiza učinjenih u prethodnim odeljcima. Međutim, u njoj postoji najviše nerazrešenih dilema autora. Koliko je prikazivaču poznato, marksistički teoretičari nisu tvorci niti pristalice slogana o štampi kao »četvrtoj vlasti u društvu« (str. 109). Tipologija političkih sistema, koja je, kao u svakoj uporednoj disciplini, najproblematičnija tačka, prihvaćena je na bazi broja političkih partija. Višepartijski i jednopartijski politički sistemi nisu dovoljno oštre kategorije na osnovu kojih se mogu deliti ne samo politički sistemi, već ni njihovi sistemi štampe, niti sva sredstva masovnih komunikacija. Ubedljivo najslabije mesto Nikšićeve analize je tretman modela štampe. Ne samo da je prihvativši »model« proterao istoricitet iz analize (a pišući o modelu najviše argumentovao istorijskim činjenicama), već je zapao i u ideološko zamku građanskih teoretičara da je »državni model štampe« tipičan za jednopartijske političke sisteme (str. 116). Ima mnogo višepartijskih političkih sistema u kapitalističkim i u zemljama u razvoju, čija su sredstva informisanja oblikovana po »državnom modelu«. I u teorijskoj anticipaciji daljeg oslobađanja štampe, Nikšić ostaje na nivou modela. »Kritika medija sa socijalističkih, klasno zasnovanih pozicija pretpostavlja, prema tome, i zahtev za stvaranje novih modela masovnog komuniciranja, modela koji će predstavljati stvarnu alternativu sadašnjoj otuđenoj i otuđujućoj štampi i njenim manipulativnim svojstvima« – kaže on (str. 113). Ali, radikalna kritika ne traži nove modele, nego novu praksu. Paradoksalno, to isto tvrdi i autor, samo na drugom mestu, mnogo kasnije, kada našoj praksi prigovara težnju da novim institucijama (dakle modelima) rešava otvorena pitanja slobode informisanja. Uopšte uzevši, nepoznavanje novijih rezultata uporednog ispitivanja savremenih sistema informisanja, robovanje uprošćenju tipologiji političkih sistema i manir da najveći deo analize obavi na tekstu i smislu pravnih normi i volje zakonodavaca, žestoko su se osvetlili autoru u ovom i završnom poglavlju knjige (naročito na str. 149).

Drugi deo knjige, po viziji prikazivača, čini peta glava (**Sloboda štampe u Jugoslaviji**). U jednom radikalizovanom stavu, moglo bi se tvrditi da je to čak posebna celina koja je mogla, uz proširenje, da predstavlja čitavu knjigu. Naravno, i o ovom pitanju postoji mnoštvo radova koji prethode Nikšićevoj knjizi. Ono što u poređenju sa njima moramo priznati kao njegov najveći domašaj, svakako je doslednost u nameri da se o našem »modelu« informisanja ne govori kroz normativističku, deklarativnu, »zvaničnu« optiku. U svakom ispitivanom aspektu Nikšić ne pristaje na analizu zamišljenih, već samo stvarnih odnosa. Međutim, taj neosporni kvalitet nije u stanju da nadomesti i mnoga slaba mesta. Prvo, i osnovno (str. 121), opravdanja za čitavu glavu nema, ako autor zaista misli da: »Jugoslovenski sistem masovnog komuniciranja danas predstavlja često samo »mešavinu« elemenata koji nisu kompatibilni sa socijalističkim samoupravljanjem: nasledenih ili posuđenih od starog građanskog društva i sistema informisanja skrojenog po meri građanske pluralističke demokratije, i onoga što je preuzeto iz arsenala državnog socijalizma, koji poriče mogućnost bilo kakvog konflikta i proglašava veštačku uniformisanu monolitnost društva.« Mislimo da u poređenju sa bilo kojom praksom, ili ako autor više voli sa »modelom«, ovaj sistem pokazuje bar nekoliko novina kojih de facto nema nigde izvan njegovih okvira: društvena svojina u temelju sredstava informisanja, pravo na samoupravljanje u komunikacionim institucijama, postojanje samoupravnih normi (pored prava) u regulisanju osnovnih odnosa činilaca u sistemu i prvi nagoveštaji realizacije slobodne razmene rada umesto klasičnim načinima finansiranja informativne delatnosti.